

ԿՆՅԱԶՅԱՆ ԴԱՎԻԹ
(ԱԻ)

**ԳԵՆԵՐԱԼ ԱՆՏՈՆ ԴԵՆԻԿԻՆԸ
ԱԴՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ**

Ադրբեջանական պետականության քաղաքական, ռազմական, տնտեսական և այլ հիմքերի ուսումնասիրությանը վերաբերող աշխատանքներում բավարար ուշադրություն չի դարձվել գեներալ Ա.Դենիկինի հուշերում քննարկվող թեմային վերաբերող մոտեցումներին: Այս հոդվածում փորձ է արվում ներկայացնել Ա.Դենիկինի դիրքորոշումը ադրբեջանական պետականության նկատմամբ:

Ռազմավարական դիրք գրավող և էներգակիրներով հարուստ Ադրբեջանը Ա.Դենիկինը համարում էր ապագա միասնական Ռուսաստանի անօտարելի մաս: Այսպես, նա նշում էր. «Ժամ գլխավոր նպատակն էր Ռուսաստանի հետ անդրկովկասյան ծայրամասի պետական կապի ապահովումը կամ, առնվազն, մասնատման տարածքային սահմանափակումը»:

Ադրբեջանի և Ռուսաստանի Հարավի Ձինված ուժերի հետ հարաբերությունների տարբեր կողմերին նվիրված աղբյուրների շարքում կենտրոնական տեղ են զբաղեցնում Անսան Դենիկինի «Очерки русской смуты» վերտառությամբ հուշերը: «Ռուսաստանի Հարավի Ձինված ուժերը» վերտառությամբ չորրորդ հասարում 18-րդ գլուխն ամբողջությամբ, ինչպես նաև 16-րդ և 25-րդ գլուխները (5-րդ հատորի)՝ մասամբ, նվիրված են Ադրբեջանի հետ հարաբերություններին: Նրա հուշերում պարունակվում է հարուստ փաստագրական նյութ, տրվում են իրադարձությունների յուրօրինակ մեկնաբանություններ և արվում եզրահանգումներ, որոնց զգալի մասը երկար ժամանակ դուրս է եղել գիտական շրջանառությունից կամ հանրությանը ներկայացվել է խեղաթյուրված կերպով:

Ուսումնասիրվող թեմային վերաբերող նյութի մեծ ծավալից նպատակահարմար են համարում մեջբերել մի հատված, որն առավել ցայտուն է բնութագրում Ա.Դենիկինի անձնական վերաբերմունքը Ադրբեջանի նկատմամբ. «Ադրբեջանական Հանրապետությունում ամեն ինչ արհեստական էր, «ույ իսկական»՝ սկսած անվանումից, որը վերցված էր

Պարսկաստանի նահանգներից մեկից: Արհեստական տարածք, որն ընդգրկում էր լեզգիական Չաքաթալան, հայ-թաթարական Բաքվի ե Ն- լիզավետպոլի նահանգները, ռուսական Մուղանը, որը թուրքական քա- դաքականության կողմից միավորվել էր, որպես Կովկասում պանթուր- քիզմի և պանիսլամիզմի հենակետ ... Արհեստական պետականություն, քանի որ ժողովուրդների մեծ վերաբնակեցման ճանապարհին ընկած այդ հողերում միշտ բնակվում էին միմյանց հաջորդող նվաճողների բազ- մազան մշակույթների ներգործությանը ենթարկված մանր ցեղեր...: Վեր- ջապես, արհեստական էր պահվում նաև աղբյուրաբանական կառավա- րությունը՝ սկզբնապես Նուրի փաշայի կամքով, այնուհետև՝ գեներալ Թոմսոնի, հետագայում՝ ուղղակի ինտերգիայով»²:

Արևմտյան մամուլը ևս լավատեսորեն տրամադրված չէր Աղբյուրաբանի անկախության հանդեպ: Այսպես, ազդեցիկ «Թայմս» թերթը գրում էր. «Յանկացած ոք, ով պատկերացում ունի նախքան Ռուսական հեղափո- խությունը Վրաստանում և Աղբյուրաբանում տիրող վիճակի մասին, կհաս- կանա, որ նրանց անկախությունը լուրջ սպառնալիք է աշխարհում խա- դադությանը»³:

Սկզբնական վաղում նորաստեղծ Աղբյուրաբանական Հանրապետու- յան նպատակն էր՝ վերացնել ռուսական ազդեցությունը հենց Աղբյուրա- անի տարածքում, որի հիմքն ու կրողը գեներալ Լ.Բիչերախովի գլխավո- րած զորամիավորումներն էին:

Ընդունակ չլինելով սեփական ուժերով հասնել Կամավորական ուժե- րի դուրսբերմանը իր տարածքից՝ Աղբյուրաբանը դրան հասավ Անդրկով- կասում անգլիական զորքերի միջոցով:

1919թ. առաջին կեսին Կամավորական բանակի դեպի Հյուսիսային Կովկասի հարավ-արևելյան հատված առաջխաղացմանը զուգընթաց կրկին սրվեցին հակասությունները Ռուսաստանի Հարավի Ձինված ու- ժերի և Աղբյուրաբանի միջև: Աղբյուրաբանը նույնպես հավակնություններ ու- ներ Դադստանի նկատմամբ՝ այդ հարցում հուսալով ստանալ անգլիա- ցիների քաղաքական աջակցությունը: Լեռնականների պատվիրակու- յան հետ համատեղ ակտիվ գործունեություն էր ծավալել նաև աղբյուրա- անական պատվիրակությունը Փարիզի խաղաղության վեհաժողովում⁴:

Դադստանի հարցում անգլիացիների դիրքորոշման ձևավորման գոր- ծում կարևոր նշանակություն ունեւր այն հանգամանքը, որ ըստ նրանց, Դադստանում հակադեմիկիմյան պայքարը կրում էր բուլշևիկյան և պա- նիսլամիսական բնույթ՝

Ծանր կացության մեջ հայտնված Վրաստանն ու Աղբյուրաբանը 1919թ. հունիսի 16-ին Թիֆլիսում պաշտպանական դաշինք կնքեցին, որի առ- քիվ ՀՀ ԱԳ նախարար Ս.Տիգրանյանն իր զեկույցում գրում էր. «Մոկվա- նին օրեր առաջ ասել էր, թե, եթե հայերդ չզիջեք, մենք ստիպված կմիա- նանք թաթարների հետ: Մեր քաղաքական գործակցության անհրաժեշ-

տությունը մերժել էին, իսկ մեր չեզոքությունը, առանց դաշնագրի և կոմ-
բինացիայի, ապահովելու հաստատու քաղաքար միջոցը գտել էին Հա-
յաստանի ներսը և դուրսը մուսուլմանների հարձակումներով ու սպառ-
նալիքներով մեր ուժերը զբաղեցնելու, ջլատելու և չեզոքացնելու մեջ»⁶:

Ադրբեջանը և Վրաստանը համոզված էին Հայաստանի և Կամավոր-
ական բանակի միջև գաղտնի դաշինքի գոյության մեջ: Այս առումով
հատկապես հատկանշական է Հայաստանում Ադրբեջանի դիվանագի-
տական ներկայացուցիչ Թեքինսկու հաղորդագրությունը Ադրբեջանի
արտգործնախարարին, որտեղ նշվում էր. «Կամավորական բանակի ա-
ռաջխաղացումը հայերին ուրախություն է պատճառում, որովհետև հույս
ունեն, թե Բաքում կգրավվի ... Եթե մեր հարաբերությունը Կամավորա-
կան բանակի հետ լարվի, հայերը դեպի մեզ թշնամական դիրք կբռնեն,
ուստի անհրաժեշտ է Հայաստանի համար Շարուր-Նախիջևանում
ստեղծել վտանգ»⁷:

Իրականում Ադրբեջանը ի վիճակի չէր դիմադրություն ցուցաբերել:
Այդ կապակցությամբ հետաքրքիր է Դենիկինի վկայությունը, որը գրում
էր՝ «Ադրբեջանական բանակը նույնպես իսկական չէր: ... Մի անգամ
խորհրդարանում զեներալ Մեհմանդարովը ստիպված էր հայտարարել,
որ իր բանակը մարտունակ չէ և ի վիճակի չէ դիմադրել Կամավորական
բանակին»⁸:

Վերոհիշյալ պատճառով Ադրբեջանը ստիպված էր հենվել անգլիա-
ցիների քաղաքական օժանդակության վրա: 1919թ. օգոստոսին Բաք-
վում բանակցություններ տեղի ունեցան Անդրկովկասում Դենիկինի
գլխավոր ներկայացուցիչ զեներալ Բարաթովի և Ադրբեջանի կառավա-
րության միջև: Այս կապակցությամբ Դենիկինն իր հուշերում նշում է, որ
Բարաթովին տրված գաղտնի հրահանգը հանդիսանում էր «Անդրկով-
կասում մեր ողջ քաղաքականության իրական արտահայտությունը
սկզբից մինչև վերջ և այնտեղ տեղի ունեցած իրադարձությունների
ըմբռնման բանալին»: Ադրբեջանի մասին հրահանգում նշվում էր. «Ռու-
սաստանի Հարավի Չինված ուժերի գլխավոր հրամանատարությունը,
Ադրբեջանը համարելով Ռուսաստանի անբաժան մասը, ընդունում է
Ադրբեջանի ժամանակավոր ինքնուրույն կառավարումը, ընդհուպ մինչև
համառուսաստանյան պետական իշխանության վերջնական հաստա-
տումը ... »⁹:

Բանակցությունները անարդյունք էին, քանի որ, ինչպես նշում էր
Ադրբեջանի նույնանուն պաշտոնաթերթը, զեներալ Բարաթովի և Ադրբե-
ջանի կառավարության միջև «ընդհանուր լեզու կարող էր գտնվել միայն
այն դեպքում, եթե Կամավորական հրամանատարությունը որոշակիոր-
րեն և վճռականաբար հրաժարվեր Ադրբեջանի տարածքային ամբող-
ջականության և քաղաքական անկախության նկատմամբ բոլոր
նկրտումներից»¹⁰:

Սկսվեց Ադրբեջանի և Ռուսաստանի Հարավի Զինված ուժերի միջև հարաբերությունների ամենալարված փուլը, որը տևեց մինչև 1919թ: վերջը: Դրա վկայությունն է գեներալ Դենիկինի նոյեմբերի 3-ի հայտնի հրամանը, որի տեքստը հարկ էմ համարում ամբողջությամբ մեջ բերել. «Հաշվի առնելով ռուսական բանակի հանդեպ ադրբեջանական իշխանությունների թշնամական վերաբերմունքը և Հայաստանի հողերի վրա ադրբեջանական զորքերի դավադրական հարձակումները՝ հրամայում եմ ադրբեջանական զորքերում գտնվող ռուսական ծառայության բոլոր սպաներին լքել նրանց շարքերը»¹:

Անգլիացիների ճնշումը և Կամավորական բանակի անմիջական հարևանությունն ի վերջո ստիպեցին Ադրբեջանին հրաժարվել լեռնականների ընդվզումների բացահայտ հովանավորությունից: Բուլշևիկյան վտանգի դեմ պայքարի հրամայականը նույնիսկ ստիպեց դիտարկել հակառակորդներին մերձեցման որոշակի քայլեր անել, որոնք սակայն ուշացած էին:

Ամփոփելով՝ պետք է նշենք, որ, ընդունելով հանդերձ ադրբեջանական պետականության միջազգային-իրավական, քաղաքական, ռազմական հիմքերի վերաբերյալ Ա.Դենիկինի մոտեցումների հիմնավորված լինելը, միաժամանակ չենք կարող չհերքել ցարական գեներալի այդ դիրքորոշման պայմանավորվածությունը ռուսական մեծապետականությամբ:

DAVID KNYAZYAN
(IOS)

GENERAL DENIKIN ON THE AZERBAIJANI REPUBLIC

The research of political, military, economic and ethnic aspects of the Azerbaijani statehood will not be full if we don't take into account the approaches of the Russian General Denikin on that issue. In the 4th volume of his memoirs a chapter is dedicated to the relations between the Armed forces of the South of Russia and the Azerbaijani Republic.

In our conclusion we should state, that Denikin's position on the Azerbaijani statehood is reasonable and based on facts, but on the other hand his approaches are based on the vision of Azerbaijan as a part of the Great Russian Empire.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Деникин А., Очерки русской смуты, М., 2005, т. 4, с. 196.
2. Նույն տեղում, էջ 235-236:
3. Richard G. Hovhannisian, The Republic of Armenia, University of California press, 1995, p. 371.

4. Раевский А., Мусаватское правительство на Версальской конференции, Азербайджанский научно-исследовательский институт, Известия, т. 1, Выпуск 1, Баку, 1930, с. 44.
5. Այսպես, ՀամԿ(բ)Կ Կովկասի երկրամասային և Բաքվի կոմիտեների անդամ Ա.Միկոյանը՝ Ս.Կիրովին հասցեագրված 1919թ. մայիսի 22-ի իր զեկուցում գրում էր «Դադախանում իրավիճակը փոխվել է: Լեռնականների Հանրապետության կառավարությունը հենարան չունի ժողովրդի շրջանում: Նրա իշխանությունը տարածվում է Թեմիր Խան Շուրայի, Դերբենտի և մի քանի գյուղերի վրա... Դադախանի մարզկոմը լայն ազդեցություն ունի՝ իր տրամադրության տակ նույնիսկ ունենալով մի քանի հազար սվին»: И.Гаджиев, Совместная борьба бакинского пролетариата и трудящихся Дагестана против английских интервентов и деникинской контрреволюции в 1919-1920 гг., Махачкала, 1960, с. 8; его же, Совместная борьба трудящихся Азербайджана и Дагестана за власть Советов, Махачкала, 1960, с. 33.
6. Մ.Վրացյան, Հայաստանի Հանրապետություն, Եր., 1993, էջ 367:
7. Գաղտնի փաստաթղթերը: Ադրբեջանի դավադրական գործունեությունից մի էջ, Գլխավոր շտաբ, Եր., 1920, էջ 27:
8. Деникин А., Գլխ. աշխ., էջ 241:
9. Նույն տեղում, էջ 196-198:
10. "Азербайджан" թերթ, # 182, 1919թ. օգոստոսի 28 (Հայաստանի Ազգային արխիվ):
11. Раевский А., Английская интервенция и мусаватское правительство, Баку, 1927, с. 116.